

УДК: 371.13:378

І.В. ОЛІЙНИК,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто основні підходи до визначення понять «професіоналізм», «компетентність», «компетенція», «професійна компетентність», види компетенцій; визначено критерії та показники професіоналізму педагога; на основі аналізу науково-педагогічної та психологічної літератури здійснено диференціацію зазначених понять, визначено та структуровано види педагогічної компетентності.

Ключові слова: вища освіта, педагогічна діяльність, професіоналізм, компетентнісний підхід, компетенція.

Сучасні перетворення в державі зумовили вимогу суспільно-державного замовлення до професійної підготовки фахівців у вищій школі й висунули нові орієнтири в розвитку педагогічної освіти в цілому.

На цей час в Україні активно розгортаються процеси комплексної модернізації системи загальної та професійної освіти. Динаміка сучасного суспільного розвитку вимагає серйозного перегляду і переоцінки існуючої на цей момент освітньої системи. Зміни, що відбуваються в останнє десятиліття в технологіях виробництва, економічних і соціальних відносинах, зумовили якісно нові вимоги до кадрового ресурсу та професійного потенціалу. Сьогодні успішна професійна і соціальна кар'єра фахівця неможлива без готовності опановувати нові технології, адаптуватися до інших умов праці, постійно «доводити» свій професійний рівень у тій якості, що є необхідною при вирішенні нових професійних завдань.

На сучасному етапі пошуку найбільш ефективних шляхів використання людських ресурсів майже в усіх сферах діяльності все більше уваги стали приділяти компетентнісному підходу.

У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури було встановлено, що проблема реалізації ідеї компетентнісного підходу була предметом досліджень таких учених, як: І. Зимня, А. Хуторський, С. Шишов, Е. Зеєр, В. Кальней та ін. Шляхи застосування активних методів у формуванні професійних компетенцій досліджували у своїх працях Г. Голуб, Л. Юрова та ін. Науковці В. Болотов, І. Єфремова та ін. вивчали професійну компетентність як показник якості освіти. Серед розробників моделі фахівців на основі компетентнісного підходу відомі такі дослідники, як: В. Кан-Калик, В. Крутецький, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Л. Фрідман та ін.

Досить часто у науково-педагогічній літературі поняття «компетентність», «компетенція» та «професіоналізм» використовують як синонімічні через їх неоднозначний переклад та різне тлумачення. У той же час аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що не існує єдиного підходу до трактування понять «компетентність» і «компетенція».

Отже, для з'ясування значення кожного із зазначених понять перейдемо до ґрунтовного аналізу науково-педагогічної та психологічної літератури.

Так, наприклад, Є. Рогов розглядає поняття «професіоналізм» як «сукупність психофізіологічних, психічних і особистісних змін, які відбуваються з людиною в процесі оволодін-

ня і тривалого виконання діяльності, що забезпечують якісно новий, більш ефективний рівень вирішення складних професійних завдань в особливих умовах [10, с. 122].

Дослідниця Н. Кузьміна розглядає професіоналізм у діяльнісному аспекті й трактує це поняття як якісну характеристику суб'єкта діяльності – представника певної професії, що визначається мірою опанування сучасним змістом і засобами вирішення професійних завдань, продуктивними засобами її здійснення [7].

Деяке інше тлумачення зазначеного поняття знаходимо у працях В. Вакуленко, яка визначає професіоналізм як сукупність інтегрованих фундаментальних знань, узагальнених умінь і здібностей педагога, його значущих особистісних якостей, високий рівень технологічності, культури і майстерності, творчий підхід до організації педагогічної діяльності, здатність до рефлексії, готовність до постійного саморозвитку [3, с. 72].

Резюмуючи вищезазначені визначення цього поняття, можемо констатувати, що професіоналізм – це інтегральна характеристика особистості педагога, що полягає у володінні ним певними видами професійної діяльності й наявності професійно важливих психологічних якостей, що забезпечують ефективне вирішення професійних завдань у процесі педагогічної взаємодії.

Вважаємо за доцільне зазначити, що професіоналізм педагога повинен відповідати ряду критеріїв, серед яких найбільш значущими є такі:

- *об'єктивні*: ефективність педагогічної діяльності (її основних видів – навчальної, розвиваючої, виховної, а також допоміжних у праці педагога – діагностичної, корекційної, консультативної, організаційно-управлінської, самоосвітньої тощо);

- *суб'єктивні*: стійка педагогічна спрямованість (жага до професійного удосконалення), розуміння ціннісних орієнтацій професії педагога, позитивне ставлення до себе як до професіонала;

- *процесуальні*: використання педагогом соціально прийнятних, гуманістично спрямованих способів, технологій у своїй діяльності;

- *результативні*: досягнення результатів у професійній сфері відповідно до суспільних вимог (формування якостей особистості студента, що забезпечують його підготовленість до самореалізації в суспільстві).

Рівень професіоналізму педагога визначають етапи його руху до високих показників педагогічної праці:

- рівень оволодіння професією, професійна адаптація, первинне засвоєння норм, менталітету, необхідних прийомів, технологій;

- рівень педагогічної майстерності як використання на високому рівні кращих зразків передового педагогічного досвіду; оволодіння наявними в межах професії прийомами індивідуального підходу до студентів, методами передавання знань; здійснення особистісно-орієнтованого навчання тощо;

- рівень самоактуалізації та саморозвитку педагога в межах професії, свідоме удосконалення позитивних та подолання негативних якостей, індивідуального стилю;

- рівень педагогічної творчості, в основі якої – збагачення педагогом професійного досвіду за рахунок особистого творчого внеску, авторських пропозицій, що стосуються окремих завдань, прийомів, засобів, методів, форм організації педагогічного процесу, так і створюють нові педагогічні системи навчання і виховання [1, с. 330].

Професіоналізм педагога містить три складові (рис. 1), кожна з яких лежить в основі професійної компетентності, під якою розуміють здатність фахівця до вирішення певного класу професійних завдань [80, с. 331].

Так, сформованість педагога як суб'єкта педагогічної діяльності є підставою для декількох видів компетентності – предметної, методичної, діагностичної, інноваційної, дослідницької. Сформованість педагога як суб'єкта педагогічного спілкування підвищує його комунікативну, перцептивну, управлінську компетентність. Зрілість особистості педагога посилює його особистісно-індивідуальну компетентність.

Компетенція (від лат. *competentia*) в перекладі означає коло питань, у яких особистість добре обізнана, має високий рівень пізнання та власний досвід. Компетентна в певній галузі людина має відповідні знання і здібності, що дозволяють їй формулювати обґрунтовані судження. Поняття «компетенція» виступає як центральне в модернізації змісту осві-

ти, тому що поєднує в собі інтелектуальну та практичну складові результату освіти, інтегрує близькоспоріднені вміння та знання, що належать до широких сфер культури та діяльності.

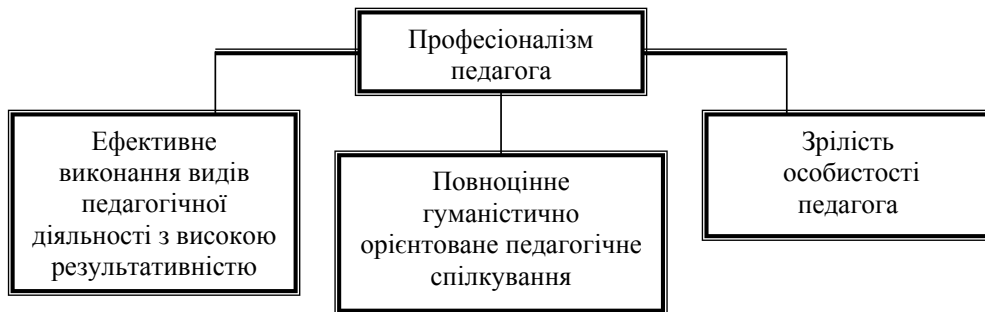

Рис. 1. Складові професіоналізму педагога

У своєму дослідженні поділяємо точку зору А. Хуторського, згідно з якою компетенція включає «сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються у відношенні до певного кола предметів і процесів, і необхідних для якісної продуктивної діяльності у відношенні до них», а компетентність передбачає «володіння людиною відповідною компетенцією, що включає її особистісне ставлення до себе і предмету діяльності» [14].

Іншого звучання зазначене поняття набуває у дослідженнях В. Шадрикова, який визначає компетенцію як системний прояв знань, умінь, здібностей та особистісних якостей. В освітньому процесі спостерігається певна діалектика у формуванні компетенцій. Цей процес відбувається на основі знань, умінь, особистісних якостей, які самі по собі не є компетенціями, а лише виступають як умова для їх формування [15, с. 15–16].

Цікавою є позиція дослідниці Г. Селевко, яка визначає компетенцію як освітній результат, який проявляється в підготовленості випускника, у реальному володінні ним методами та засобами діяльності, у можливостях виконувати поставлені завдання; форма поєднання знань, умінь та навичок, що дає можливість ставити мету і знаходити шляхи її досягнення в процесі перетворення навколишнього середовища [11, с. 138].

Вагомим у цьому аспекті є погляд європейських науковців (проект TUNING) на тлумачення поняття «компетенція», що включає знання і розуміння (теоретичне знання академічної галузі, здатність знати та розуміти), знання, як діяти (практичне й оперативне застосування знань у конкретних ситуаціях), як бути (цінності як невід'ємна частина способу сприйняття і життя з іншими в соціальному контексті) [16, с. 28–32].

Компетенція – це наявність вроджених або набутих якостей, необхідних для здійснення професійної діяльності педагога: уміння працювати з аудиторією, здатність до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, схильність до безперервної освіти, терпіння, емпатія, здатність до психолого-педагогічного спостереження та аналізу педагогічних явищ.

Переходячи до аналізу поняття «компетентність», перш за все варто зазначити, що воно трактувалося як сукупність юридично встановлених повноважень, прав і обов'язків конкретного органу або посадової особи. Однак вплив англословних джерел змінив значення цього поняття: «компетенція – сфера діяльності, значуща для ефективної роботи організації, у якій індивід повинен проявити певні знання, уміння, поведінкові навички, гнучкі здібності й професійно важливі якості особистості» [9, с. 5].

Як сукупність знанневих компонентів у структурі свідомості людини визначає компетентність А. Белкін. Під компетенціями ж він має на увазі сукупність тих соціальних функцій, якими володіє людина при реалізації соціально значущих прав і обов'язків членів суспільства, соціальної групи, колективу [2].

Дослідниця І. Зимня розглядає компетентність як актуальну, сформовану особистісну якість, що ґрунтується на знаннях, інтелектуально і особистісно обумовлену соціально-професійну характеристику людини [6, с. 16], а компетенції як внутрішні, потенційні, прихо-

вані психологічні новоутворення (знання, уявлення, програми (алгоритми) дій, системи цінностей і відносин), які проявляються у компетентної людини [6, с. 18]. Вона виділяє структуру компетентності, згідно з якою:

- компетентність є ширшою за знання і уміння, які є її складовими;
- компетентність включає емоційно-вольову регуляцію поведінкового прояву;
- зміст компетентності є значущим для суб'єкта її реалізації;
- будучи активним проявом особистості в її діяльності та поведінці, компетентність характеризується мобілізаційною готовністю фахівця до її реалізації в ситуації, яка того вимагає [6, с. 19].

Д. Погонишева зазначає, що професійна компетентність є вищим компонентом особистості, яку прийнято розуміти як інтегральну характеристику ділових і особистісних якостей фахівців, що відображатиме рівень знань, умінь і навичок, досвіду, здібностей, достатніх для здійснення професійної діяльності. До складу професійної компетентності дослідниця включає мобільність знання; гнучкість; критичність мислення; системний і міждисциплінарний стиль мислення; інформаційну грамотність тощо [8].

У нашому розумінні компетентність – узагальнена акмеологічна категорія, інтегративний особистісний ресурс, що здатний забезпечити успішну діяльність викладача за рахунок засвоєних ефективних стратегій і проявляється: в рівні володіння предметом, який він викладає; його педагогічній, психологічній, методичній грамотності; наявності практичного та соціального досвіду, готовності до саморозвитку і самовдосконалення професійної діяльності.

Досить часто поняття «компетенція» і «компетентність» використовуються як синоніми. Але ми, як і більшість дослідників, вважаємо за необхідне диференціювати ці поняття, не порушуючи їх діалектичного зв'язку.

Цінними і слухними для нашого дослідження стали роздуми Б. Хасана щодо різниці між зазначеними поняттями. Автор стверджує, що компетенція – це характеристика місця, а не особи, тобто це параметр соціальної ролі, який в особистісному плані проявляється як компетентність – відповідність особи місцю, яке вона займає. Інакше кажучи – це здатність здійснювати діяльність відповідно до соціальних вимог і очікувань. Рівень компетентності – це характеристика результатів освітньої практики для окремої людини. Таким чином, компетенція – це те, на що претендують, або те, що призначається, що має бути досягнутим; компетентність – це те, чого досягла конкретна людина [13].

Поняття «компетенція» і «компетентність» у сфері професійної освіти трактував Е. Зеер: компетентність людини визначає її знання, уміння і досвід, здатність мобілізувати їх в конкретній соціально-професійній ситуації; компетенції – це узагальнені способи дій, що забезпечують продуктивне виконання професійної діяльності [5]. Як зазначає автор, серед компетенцій є такі, що представляють знання у формі понять, принципів, змістоутворюючих положень, вони існують як багатофункціональні, міжпредметні, трансдисциплінарні.

Отже, компетентність конкретної особистості – поняття вужче, ніж професіоналізм. Фахівець може бути професіоналом у цілому у своїй галузі, але не бути компетентним у вирішенні всіх професійних питань.

Професійна педагогічна компетентність складається з професійних педагогічних знань і вмінь, професійних педагогічних позицій (як стійких відносин педагога до справи, до студентів, до колег, до себе), професійно важливих якостей особистості. З огляду на це у межах нашого дослідження розглядаємо такі види професійної компетентності, як: спеціальна, соціальна, особистісна, індивідуальна (рис. 2).

Зазначені види компетентності означають, по суті, зрілість людини в професійній діяльності, професійному спілкуванні, становленні особистості професіонала, її індивідуальності.

Як вважає В. Сластьонін, феномен компетентності, пов'язаний зі сферою професійної освіти, з одного боку, обмежений нормативною базою підготовки фахівця, у ролі якої виступають державний освітній стандарт, кваліфікаційні характеристики, що визначають основні параметри формування професійної компетентності, а з іншого – є протиріччя у становленні фахівця як суб'єкта власного професійного розвитку, тобто професійну підготовку здійснюють зовнішні структури, такі як інститути та університети, а професійне становлення особистості в основному є результатом її власного внутрішнього руху, коли професіоналізм стає цінністю для особистості [12, с. 25–34].

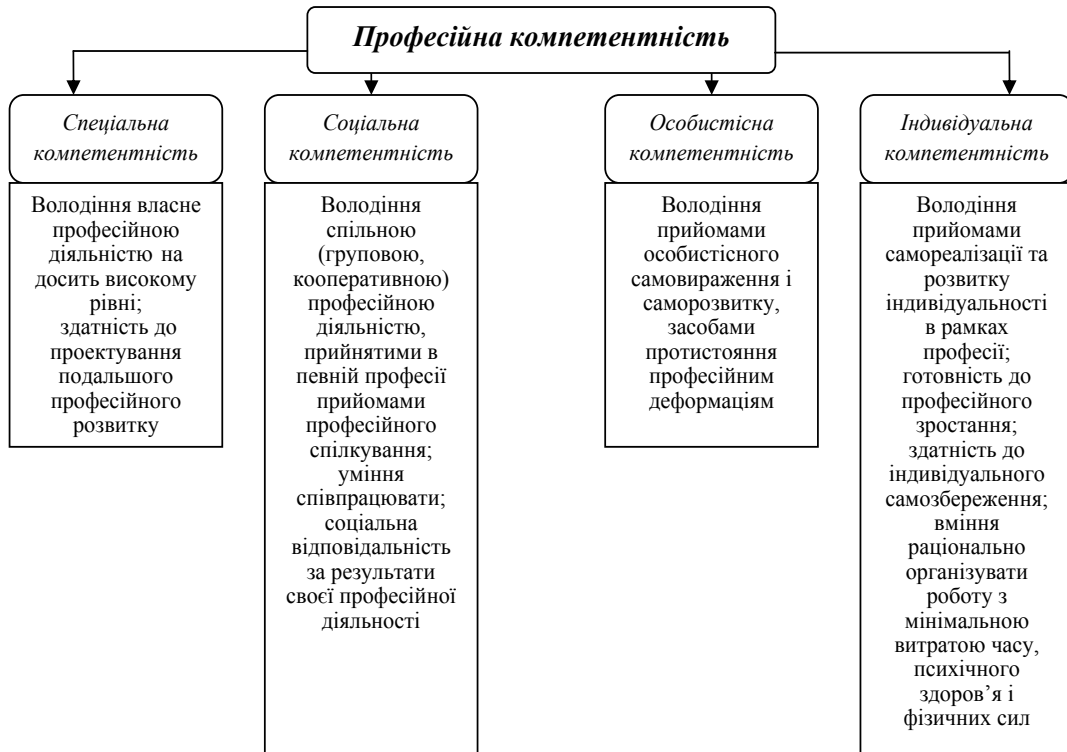

Рис. 2. Види професійної компетентності

Цілком погоджуємося з твердженням А. Вербицького, який вказує на те, що реалізація компетентнісного підходу в освіті означає зміну всієї педагогічної системи, перехід до нового типу навчання і виховання [4, с. 39–46]. Компетентнісний підхід передбачає не засвоєння студентами знань і умінь в окремому вигляді, а оволодіння ними в комплексі, у зв'язку, з чим змінюється система методів навчання. В основі відбору та конструювання методів навчання лежить структура відповідних компетенцій та функції, які вони виконують в освіті.

Отже, ми встановили, що поняття «компетентність», по-перше, розглядається в контексті професійної діяльності, по-друге, розуміється як комплексний особистісний ресурс, що інтегрує різні компетенції людини, по-третє, характеризує ступінь підготовленості людини до діяльності і характеру її здійснення, по-четверте, формується в ході освоєння людиною відповідної діяльності.

За такого підходу компетенції характеризуються як загальна здатність, яка проявляється і формується в діяльності, базована на знаннях, цінностях, схильностях і дозволяє людині здійснювати зв'язок між знанням і ситуацією, виявляти процедуру (систему дій) для успішного вирішення проблеми. На відміну від знань, умінь, навичок, що передбачають дію за аналогією зі зразком, компетенція передбачає наявність досвіду самостійної діяльності на основі універсальних знань.

Аналіз наведених визначень дозволяє зробити такий висновок. Незалежно від трактування, поняття «компетентність» завжди розглядається в контексті діяльності; розуміється як важлива системоутворююча властивість особистості, що являє собою інтеграцію різних компетенцій людини; характеризує ступінь підготовленості людини до певної діяльності, характер і ефективність її реалізації; формується в ході освоєння людиною відповідної діяльності.

Список використаних джерел

1. Акмеология: учебник / под общ. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 650 с.
2. Белкин А.С. Компетентность. Профессионализм. Мастерство / А.С. Белкин. – Челябинск, 2004.

3. Вакуленко В.М. Сутність і структура педагогічного професіоналізму / В.М. Вакуленко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер: Педагогіка і психологія: зб. статей: вип. 4. – К.: Пед. преса, 2002. – С. 66–73.
4. Вербицкий А. Контекстное обучение в компетентностном подходе / А. Вербицкий // Высшее образование в России. – 2006. – № 11. – С. 39–46.
5. Зеер Э.Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: учеб. пособие / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк. – М., 2005.
6. Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2005. – № 11.
7. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.
8. Погонишева Д.А. Моделирование как метод реализации компетентностного подхода в профессиональном образовании / Д.А. Погонишева // Педагогика. – 2009. – № 10.
9. Разработка программ подготовки профессорско-преподавательского состава к проектированию образовательного процесса в контексте компетентностного подхода: монография / под ред. Г.А. Бордовского, Н.Ф. Радионовой, А.В. Тряпицына. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2010. – 243 с.
10. Рогов В.И. Личность в педагогической деятельности / В.И. Рогов. – Ростов н/Д.: РГПУ, 1994. – 240 с.
11. Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138–143.
12. Слостенин В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс / В.А. Слостенин, С.Г. Перевалов // Педагогическое образование и наука. – 2005. – № 1. – С. 25–34.
13. Хасан Б.И. Психология конфликта и переговоры / Б.И. Хасан, П.А. Сергоманов. – М., 2004.
14. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Электронный ресурс] / А.В. Хуторской. – Режим доступа: <http://eidos.ru/journal/2002/0423.htm>
15. Шадриков В.Д. Личностные качества педагога как составляющие профессиональной компетентности / В.Д. Шадриков // Вест. Яросл. гос. ун-та им. П.Г. Демидова. Серия «Психология». – 2006. – № 1. – С. 15–21.
16. Tuning Educational Structures in Europe [Electronic resource]. – Access mode: <http://www/let.rug.nl/TuningProjekt/index.htm>; – tuning.unideusto.org/tuningeu

References

1. Derkach, A.A. (2002). *Akmeologija* [Akmeology]. Textbook. Moscow: RAGS Press. 650 p. (In Russian).
2. Belkin, A.S. (2004). *Komptentnost'. Professionalizm. Masterstvo*. [Competence. Professionalism. Craftsmanship]. Cheljabinsk. (In Russian).
3. Vakulenko, V.M. (2002). *Sutnist' i struktura pedahohichnoho profesionalizmu* [The essence and structure of teacher professionalism]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Ser: Pedahohika i psykholohiia*. [Problems of modern teacher education. August: Pedagogy and Psychology. Coll. articles:]. Kyiv: Ped.presa Publ. Issue 4, pp. 66-73. (In Ukrainian).
4. Verbickij, A. *Kontekstnoe obuchenie v kompetentnostnom podhode* [Context training in competence approach]. *Vyssee obrazovanie v Rossii* [Higher education in Russia]. 2006, no. 11, pp. 39-46. (In Russian).
5. Zeer, Je.F., Pavlova, A.M., Symanjuk, Je.Je. (2005). *Modernizacija professional'nogo obrazovanija: kompetentnostnyj podhod: Ucheb. posobie* [The modernization of vocational education: competence approach. Instruction manual]. Moscow. (In Russian).
6. Zimnjaja, I.A. (2005). *Obshhaja kul'tura i social'no-professional'naja kompetentnost' cheloveka* [General culture and social and professional competence of the person]. *Vyssee obrazovanie segodnja* [Higher education today]. No. 11. (In Russian).
7. Kuz'mina, N.V. *Professionalizm lichnosti prepodavatelja i mastera proizvodstvennogo obuchenija* [The professionalism of the individual teacher and trainers]. Moscow: Vysshaja shkola Publ. 1990. 119 p. (In Russian).

8. Pogonysheva, D.A. (2009). *Modelirovanie kak metod realizacii kompetentnostnogo podhoda v professio- nal'nom obrazovanii* [Modeling as a method of implementation of competent approach in vocational education]. *Pedagogika*. [Pedagogy]. No. 10. (In Russian).

9. Bordovskikh, G.A., Radionova, N.F., Tryapitsyna, A.V. (2010). *Razrabotka programm podgotovki professorsko-prepodavatel'skogo sostava k proektirovaniju obrazovatel'nogo processa v kontekste kompetentnostnogo podhoda: Monografija* [Develop training programs for faculty members to design the educational process in the context of competence approach: monograph]. Ed. by SPitersburg. Publishing house RSPU named after Herzen. 243 p. (In Russian).

10. Rogov, V.I. (1994). *Lichnost' v pedagogicheskoy dejatel'nosti*. [The person in the educational activities]. Rostov-on-Don: RGPU Publ. 240 p. (In Russian).

11. Selevko, G. *Kompetentnosti i ih klassifikacija* [Competence and their classification] *Narodnoe obrazovanie* [Public Education]. 2004, no. 4, pp. 138-143. (In Russian).

12. Slastenin, V.A., Perevalov S.G. *Pedagogicheskaja dejatel'nost' kak tvorcheskij process* [Educational activity as a creative process]. *Pedagogicheskoe obrazovanie i nauka* [Teacher education and science]. 2005, No. 1, pp. 25-34. (In Russian).

13. Hasan, B.I., Sergomanov, P.A. (2004). *Psihologija konflikta i peregovory* [Psychology of conflict and peregovory]. Moscow. (In Russian).

14. Hutorskoj, A.V. *Kljuchevye kompetencii i obrazovatel'nye standarty* [Key competencies and education standards]. Access: <http://eidos.ru/journal/2002/0423.htm> (In Russian).

15. Shadrikov, V.D. *Lichnostnye kachestva pedagoga kak sostavljajushhie professional'noj kompetentnosti* [Personal qualities of the teacher as components of professional competence]. Herald of Jaroslavskiy state university named after P.G. Demidov. Series "Psychology". 2006, No. 1, pp. 15-21. (In Russian).

16. Tuning Educational Structures in Europe. Access mode: <http://www/let.rug.nl/TuningProjekt/index.htm>; tuning.unideusto.org/tuningeu

В статье рассмотрены основные подходы к определению понятий «профессионализм», «компетентность», «компетенция», «профессиональная компетентность» виды компетенций; определены критерии и показатели профессионализма педагога; на основе анализа научно-педагогической и психологической литературы осуществлена дифференциация указанных понятий, определены и структурированы виды педагогической компетентности.

Ключевые слова: высшее образование, педагогическая деятельность, профессионализм, компетентностный подход, компетенция.

The articles considers the basic approaches to defining the concepts of «professionalism», «competence», «professional competence»; types of competences; criteria and indicators of teacher professionalism are determined. On the basis of analysis of scientific pedagogical and psychological literature the differentiation of indicated definitions is given, and types of pedagogical competence are structured.

Key words: higher education, pedagogical activity, professionalism, competence approach, competence.

Одержано 9.10.2015.